

XIX ASR OXIRI–XX ASR BOSHLARIDA ANGLIYADA ISHCILAR HARAKATI VA KASABA UYUSHMALARINING ISHTIMOY–SIYOSIY ROLI

Sheraliyeva Xayriniso Abdurahmat qizi, Termiz davlat Pedagogika

instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix ta’limi to’nalishi 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20679457>

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buyuk Britaniyada ishchilar harakati va kasaba uyushmalarining shakllanishi hamda rivojlanishi yoritilgan. Sanoat inqilobi natijasida vujudga kelgan iqtisodiy o’zgarishlar va ularning ishchilar hayotiga ta’siri tahlil qilingan. Ishchilarning og’ir mehnat sharoitlari, past ish haqi va ijtimoiy himoyaga bo’lgan ehtiyojlari ko’rsatib berilgan. Kasaba uyushmalarining tashkil topishi va ularning ishchilar manfaatlarini himoya qilishdagi faoliyati ochib berilgan. “Yangi tred-yunionizm” harakatining yuzaga kelishi va uning o’ziga xos xususiyatlari tavsiflangan. London dok ishchilarining ish tashlashi ishchilar harakatining muhim bosqichi sifatida baholangan. Kasaba uyushmalarining ijtimoiy yordam va ma’rifiy faoliyati ham yoritilgan. Ayol ishchilarning kasaba uyushmalaridagi ishtiroki va ularning huquqiy tenglik uchun kurashi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida kasaba uyushmalari va ishchilar harakati Buyuk Britaniyada demokratik institutlar hamda fuqarolik jamiyati rivojlanishining muhim omillaridan biri ekanligi xulosalangan.

Kalit so’zlar: Buyuk Britaniya, metallurgiya, transport, tred-yunionlar, malakali ishchilar, Leyboristlar, bolalar, London dok, fabrikalar, shaxtalar, konservativ, Kasaba uyushmalar, parlament, welfare state, fuqarolik jamiyati, korxonalar, ayollar, Yangi tred-yunionizm.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Buyuk Britaniya jahon sanoat ishlab chiqarishining yetakchi markazlaridan biri bo’lib, mamlakat iqtisodiyotida kapitalistik ishlab chiqarish munosabatlari to’liq qaror topdi. Sanoat inqilobi natijasida fabrikalar, shaxtalar, metallurgiya korxonalar va transport tarmoqlari jadal rivojlandi. Biroq sanoat taraqqiyoti bilan bir qatorda jamiyatda ijtimoiy tengsizlik ham kuchaydi. Ishchilar sinfi iqtisodiy jihatdan ekspluatatsiya qilinadi, mehnat sharoitlari og’ir, ish kuni uzoq, ish haqi esa yashash minimumidan past darajada bo’lgan. Ayniqsa ayollar va bolalar mehnatidan keng foydalanilishi jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirdi. XIX asrning 70–80-yillariga kelib Britaniya ishchilari o’z manfaatlarini himoya qilish uchun kasaba uyushmalariga birlasha boshladilar. Dastlabki tred-yunionlar (trade unions) asosan malakali ishchilarni qamrab olgan bo’lib, ular o’z a’zolarining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish bilan shug’ullangan. Biroq sanoat ishlab chiqarishining kengayishi va ishchilar sonining ortishi natijasida kasaba uyushmalari ommaviy tus oldi. Bu davr tarixda “Yangi tred-yunionizm” deb nom olgan bo’lib, uning asosiy xususiyati malakasiz va kam malakali ishchilarning ham tashkilotlarga jalb qilinishidan iborat edi. 1889-yildagi London dok ishchilarining ish tashlashi Britaniya ishchilar harakati tarixidagi eng muhim voqealardan biri bo’ldi. Taxminan 100 mingga yaqin ishchi qatnashgan ushbu harakat natijasida ish beruvchilar ish haqini oshirishga majbur bo’ldilar. Mazkur voqea kasaba uyushmalarining jamiyatdagi nufuzini oshirdi hamda boshqa tarmoqlardagi ishchilar uchun ham namuna vazifasini o’tadi.

Kasaba uyushmalari ishchilarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish bilan bir qatorda muhim ijtimoiy vazifalarni ham bajargan. Ular a’zolariga kasallik, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar, nogironlik va ishsizlik holatlarida moddiy yordam ko’rsatgan. Ayrim kasaba uyushmalari maxsus sug’urta fondlarini tashkil etib, ishchilarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirgan. Bu esa davlat ijtimoiy ta’minot tizimi hali to’liq shakllanmagan sharoitda muhim

ahamiyat kasb etgan. Bundan tashqari, kasaba uyushmalari ishchilar o'rtasida ma'rifiy faoliyat olib bordilar. Kutubxonalar tashkil etish, kechki maktablar ochish, ma'ruzalar va seminarlar o'tkazish orqali ishchilarning siyosiy va huquqiy savodxonligini oshirishga harakat qildilar. Natijada ishchilar sinfi orasida sinfiy ong va birdamlik hissi shakllandi. Bu esa keyinchalik ishchilar harakatining siyosiy tus olishiga zamin yaratdi. XIX asr oxirida ayollarning kasaba uyushmalaridagi ishtiroki ham ortdi. Sanoat korxonalarida ayollar sonining ko'payishi ularning huquqlarini himoya qilish zaruratini tug'dirdi. Ayol ishchilar tashkilotlari erkaklar bilan teng ish haqi, mehnat sharoitlarini yaxshilash va mehnat qonunchiligini takomillashtirish talablarini ilgari surdilar. Bu harakat keyinchalik ayollar saylov huquqi uchun kurash bilan ham uzviy bog'lanib ketdi.

XIX asrning oxiriga kelib ishchilar harakati iqtisodiy talablardan tashqari siyosiy maqsadlarni ham ilgari sura boshladi. Liberal va konservativ partiyalar ishchilar manfaatlarini yetarli darajada ifoda etmayotgani sababli mustaqil siyosiy tashkilot tuzish g'oyasi paydo bo'ldi. 1899-yilda Kasaba uyushmalari kongressi parlamentda ishchilar manfaatlarini himoya qiluvchi maxsus siyosiy tashkilot tuzish haqida qaror qabul qildi. 1900-yilda Leyboristlar vakillik qo'mitasi (Labour Representation Committee) tashkil etildi. Mazkur tashkilot tarkibiga kasaba uyushmalari, sotsialistik guruhlar va ishchilar tashkilotlari kirdi. 1906-yildan boshlab u Leyboristlar partiyasi nomi bilan faoliyat yurita boshladi. Partiyaning asosiy maqsadi parlament orqali ijtimoiy adolatni ta'minlash, mehnatkashlar huquqlarini himoya qilish va demokratik islohotlarni amalga oshirishdan iborat edi. Kasaba uyushmalari Leyboristlar partiyasining moliyaviy bazasini tashkil etdi. Partiya rahbarlarining ko'pchiligi kasaba uyushmalari safidan yetishib chiqqan edi. Shu sababli Leyboristlar partiyasi faoliyati ishchilar manfaatlarini bilan chambarchas bog'liq bo'ldi. 1906-yilgi parlament saylovlarida partiya 29 ta deputatlik o'rnini qo'lga kiritib, Britaniya siyosiy tizimining muhim tarkibiy qismiga aylandi.

XX asr boshlariga kelib Britaniya kasaba uyushmalari millionlab a'zolari birlashtirgan yirik ijtimoiy-siyosiy kuchga aylandi. Ularning bosimi ostida hukumat mehnat qonunchiligini takomillashtirishga majbur bo'ldi. Ish vaqtining qisqartirilishi, mehnatni muhofaza qilish qoidalarining joriy etilishi, bolalar mehnatini cheklash va ijtimoiy sug'urta tizimining rivojlanishi kasaba uyushmalari faoliyatining muhim natijalari bo'ldi. Tarixchilar kasaba uyushmalarini Britaniyada fuqarolik jamiyati shakllanishining muhim omillaridan biri sifatida baholaydilar. Ular ishchilarni siyosiy hayotga jalb etib, demokratik qadriyatlarining rivojlanishiga xizmat qildilar. Shuningdek, kasaba uyushmalari va Leyboristlar partiyasi hamkorligi natijasida XX asr davomida Britaniyada ijtimoiy davlat (welfare state) modelining shakllanishi uchun zarur siyosiy va ijtimoiy asoslar yaratildi. Shunday qilib, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Angliyadagi ishchilar harakati va kasaba uyushmalari mamlakat ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo'ldi. Ular nafaqat ishchilarning iqtisodiy manfaatlarini himoya qildi, balki demokratik institutlarning rivojlanishi, siyosiy islohotlarning amalga oshirilishi va fuqarolik jamiyatining shakllanishiga ham katta hissa qo'shdi. Ular ishchilarning iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini himoya qilish bilan birga, mehnat qonunchiligining takomillashuvi, demokratik islohotlarning amalga oshirilishi va siyosiy vakillikning kengayishiga xizmat qildi. Kasaba uyushmalari negizida shakllangan Leyboristlar partiyasi ishchilar manfaatlarini parlament darajasida himoya qilish imkoniyatini yaratdi. Natijada Buyuk Britaniyada fuqarolik jamiyati va ijtimoiy davlat modelining shakllanishi uchun zarur siyosiy hamda ijtimoiy asoslar vujudga keldi. Shu bois ishchilar harakati va kasaba uyushmalari mamlakat taraqqiyoti hamda demokratik qadriyatlarining mustahkamlanishida muhim tarixiy omil sifatida baholanadi.

References:

1. The Age of Empire: 1875–1914. New York: Vintage Books, 1989. – B. 280–285.
2. A History of Britain. London: BBC Worldwide, 2002. – B. 518–520.
3. The Making of the English Working Class. London: Penguin Books. – B. 690–695. British Trade Unions Since 1933. Cambridge University Press, 2002. – B. 12–18.
4. A History of Modern Britain. London: Pan Books, 2009. – B. 25–29.
5. Women and the Labour Movement in Britain. London. – B. 44–50.
6. England 1870–1914. Oxford: Clarendon Press, 1936. – B. 381–384.
7. England 1870–1914. Oxford: Clarendon Press, 1936. – B. 381–384.
8. The Evolution of the Labour Party. Oxford University Press. – B. 21–27.
9. A History of Britain. – B. 526–529.
10. British Trade Unions Since 1933. – B. 18–24.
11. Britain Since 1688: A Nation in the World. London. – B. 214–220.